

"SÖZ DEYƏN QƏVVASDIR, SÖZ İSƏ GÖVHƏR..."

Araşdırma

*"Xosrov və Şirin" poemasında Nizami Gəncəvinin
sözə və mütaliyəyə münasibəti*

Əbülfərəhən Naxçıvaninin başçılıq etdiyini, həmin faktı o zaman Azərbaycanda olmuş Yaqut Həməvinin "Məcməul Huldən" əsərində təsdiqlədiyini yazır.

Kitabşünas alim İ.Zəkiyev isə "Azərbaycan kitabının inkişaf yolu" adlı əsərində ölkədə mədəniyyətin inkişafına qayğı göstərən Atabəylərin hakimiyyəti dövründə Gəncədəki böyük saray kitabxanasının zəngin və nadir kitab fonduna malik bir kitab evi kimi şöhrət tapması, burada 10-dan çox xarici dildə əlyazma kitabının saxlanıldığı haqqında məlumat verir.

Tarixi qaynaqlardan o da məlumdur ki, XI-XII əsrlərdə Bərdədə zəngin saray kitabxanası və Cümə məscidinin yanında böyük bir kitabxana fəaliyyət göstərirmiş. Bu kitabxanada qədim dini və dünyəvi əlyazmaların saxlanması haqqında bilgiler vardır.

Nizamanın yazdıqları bir daha təsdiqləyir ki, şair o dövrdə həm Gəncə, həm də Bərdə şəhərində olan zəngin kitabxanalardan səmərəli istifadə etmişdir. Bu barədə şair "Xosrov və Şirin" poemasının başlanğıcında belə yazır:

*Məlum hekayədir "Xosrov və Şirin",
Dastan yoxdur əsla bu qədər şirin.
Ruhu oxşasa da bu gözəl dastan,
Pərdədə qalmışdı bu gəlin çoxdan,
Taniyan yoxdu bu gözəl alması,
Bərdədə var idi bir əlyazması;
O ölkənin qədim tarixlərindən
Bu dastanı tamam öyrənmişəm mən.*

İnsanın böyüklüyünü, gücünü, qüdrətini onun biliyində, söylədiyi qiymətli sözlərdə, yadigar qoyub getdiyi kitablarda görən dahi Nizami Gəncəvi "Xəmsə"yə daxil olan digər sənət örnəkləri ilə yanaşı, görkəmli şərqşünas, professor Y.Bertelsin "dünya ədəbiyyatında misli görünməmiş mükəmməl bir əsər" kimi qiymətləndirdiyi "Xosrov və Şirin" poemasında da söz sənəti haqqında maraqlı və dəyərli fikirlər söyləmişdir.

Yeri gəlmişkən, professor A.Xələfov "Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi" adlı dərslində XII əsrdə Gəncədə "Dar-əl kitab" adlı böyük bir kitabxananın fəaliyyət göstərdiyini, bu kitabxanaya Həddad ibn Asim ibn Bəkran

Buradan belə qənaətə gəlmək olar ki, birincisi, Bərdə şəhəri həmin dövrdə xeyli inkişaf etmiş, mədəni həyatı ilə məşhurlaşmış, zəngin kitab sərvətinə malik olmuşdur; ikincisi, şairin mütaliə dairəsi çox geniş olmuş və o, hər bir əsərini yazarkən

xeyle axtarılar aparmış, bir fikir götürmək üçün yüzlərlə kitab və tarixi mənbə oxumuşdur.

Şairlər və şeirlər barədə düşüncələrini oxucusu ilə bölüşən mütəfəkkir bədii əsərə gözəllik, tərəvət gətirən, onu oxunaqlı, yadda qalan edən mühüm xüsusiyyətləri nəzərə çatdırır, sözə yüksək qiymət verir. Onun fikrincə, sənətkar mənasız sözlərdən qaçmalı, boş fikirlərlə özünü gözdən salmamalı, öz dəyəri ilə hətta qızıldan da qiymətli olan sözləri seçib nəzmə çəkməlidir:

*Polad kimi bərkit qızıl sözü sən,
Salsın söz sikkəsi pulu qiymətdən...
Boş, mənasız sözlər kimə gərəkdir?
Kim belə sözləri dinləyəcəkdir?*

Nizami burada eyni zamanda sənətkarın məsuliyyətini də müəyyənləşdirir, onun yaradıcı ömrünün məhz yazdığı əsərlərin dəyəri ilə ölçüldüyünü vurğulayır. O deyir ki, əsl sənətkar gecə-gündüz çalışıb min bir əziyyət bahasına ipə-sapa düzdüyü sözləri zərgər dəqiqliyi ilə seçməli, sözün qədrini bilməli, sözcüliyə yol verməməli, az sözlə daha dərin fikirlər ifadə etməyə çalışmalıdır:

*Sözə nəzmə çəkmək asandır, asan,
Gərək söz üstündə sən can qoyasan.
Sözündə çoxluğa qoyma yer olsun,
Birin yüz olmasın, yüzün bir olsun.*

Sözün ucalığını, ülviliyini dərinə dərk edən şair qələmdaşlarını ayıq olmağa, ruha mənəvi qida verən sözün ecazkar gücünü düzgün qiymətləndirməyə çağırır:

*Söz ruhdur, can üçün ruh bir dərmandır,
Cantək əzizliyi bəlkə bundandır...
Söz deyən qəvvasdır, söz isə gövhər,
Bu gövhər çox çətin əmələ gəlir.*

Nizamini bir sənətkar kimi ucaldan cəhətlərdən biri də budur ki, o, öz yaradıcılığında uydurmaçılığa deyil, həyat həqiqətlərinə əsaslanır, mövzularını real həyatdan seçir, başqalarını da yalan yazmamağa, sözü qiymətdən salmamağa səsleyir:

*Söz canlı olanda abi-həyattək,
Hər bir mümkün şeyi caizdir demək.
Var doğru yazmağa, madam ki, imkan,
Nəçin gəlsin gərək ortaya yalan?!
Qiymətdən salmışdır sözü yalanlar,
Doğrunu danışan möhtəşəm olar.*

Yalnız gerçəkliyi əks etdirən əsərlərin əbədi yaşarılığını təsdiqləyən şair iftixarla özünün birinci poemasını - "Sirlər xəzinəsi"ni xatırladır, həqiqi dünya hadisələrini real bədii obrazlarla oxuculara çatdıran bu sənət əsərinin heç vaxt solmayacağı qənaətinə köklənir:

*Sərv də qaldırmış düzlük bayrağı,
Onunçün həmişə göydür yarpağı.
Mənim xəzinəm var "Məxzənül-əsrar",
Boş zəhmət çəkməyin nə mənası var?*

Nizami "Xosrov və Şirin" poemasının mövzusunun da həyatdan aldığı söyləyir, bu mövzunun şifahi xalq yaradıcılığında, tarixi mənbələrdə və yazılı bədii ədəbiyyatda müəyyən qədər öz əksini tapdığı barədə məlumat verir, bu dastanın gerçəkliyini sübuta yetirən tarixi abidələri, o cümlədən Bisütun dağında daşyonan Fərhada aid edilən naxışları xatırladır. O, eyni zamanda bu məhəbbət mövzusunun ilk dəfə yazılı ədəbiyyatda işləyən Firdovsinin yada salır, onun "Şahnamə"sində Xosrovun şahlıq dövrünün işıqlandırıldığını qeyd edir. Lakin Nizaminin qənaətinə görə:

*Söylərkən o həkim bu xoş dastanı,
Çıxarıb içindən eşqi, fəğanı.
Altmış yaşındaydı yazanda bunu,
Saxlaya bilmirdi yayda oxunu!..
Altmışda sevginin, eşqin həycanı
Titrədə bilməzdi yorğun qocanı.*

Göründüyü kimi, mütaliə dairəsi çox geniş olan Nizami Firdovsinin yaradıcılığına dəqiq qiymət verməklə yanaşı, orijinal sənət əsəri yaradacağını qarşısına məqsəd qoyur və buna tamamilə nail olaraq şair sələfindən daha uca zirvədə dayanır.

Nizami öz əsərini yazmamışdan öncə oxucusunu düşünür, bu kitabı oxuyacaq hər bir şəxsin zövqunu oxşamağa çalışır. Tələbkar oxucunun görüşünə uzuağ-almıaçıq çıxmaq üçün Yaradana üz tutur, ulu Tanrıdan kömək diləyir:

*Kömək qapısını aç, ey Yaradan,
Göstər Nizamiyə düz yolu hər an...
Davudtək könlümü təzələ hər an,
Qalxsın Zəburumun şöhrəti haman.*

Məlum olduğu kimi, dini tarixə görə Davud peyğəmbərlərdən biridir. O, "Zəbur" adlı müqəddəs kitabın ehkamlarını məlahətlə oxuyarmış. Bədii

ədəbiyyatda “ləhni-Davud” (Davudun səsi) gözəl səsə nümunə kimi göstərilir. Burada Nizami “Davud” dedikdə özünü, “Zəbur” dedikdə isə öz əsərini, daha dəqiq desək, “Xosrov və Şirin” poemasını nəzərdə tutmuşdur.

Dahi şair insanların ürəklərini şadlandıran, gözlərinə nur verən, onlara həyat yollarında düzgün yol göstərən, çətin işlərini asanlaşdıran qiymətli bir kitab yazmağı sənətkar ömrünün mənası hesab edir və onu “şadlıq kitabı” adlandırır:

***Təbimin bakirə gəlini ancaq
Bu dünya üzünə gəlsin üzü ağ.
Onu oxuyanda ürək şadlansın,
Müşk səpdiyi yer Xəllux adlansın.***

İnsanı daim öyrənməyə, dünyanın sirlərindən agah olmağa, özünü və kainatı dərk etməyə çağıran böyük sənətkar çox düzgün qeyd edir ki, əgər insan şüuru, insan zəkası elmlə, biliklə, hikmətlə nurlanmasa, yeni mətləblər, yeni ideyalar, yeni fikirlər yaratmaq mümkün olmaz:

***Kainat özü də belə dövr edir,
Gövhər tanıyana aydıdır bu sirr.
Qüdrətdən dünyaya buyruq olmasa,
Şüura hikmətin nuru dolmasa,
Bil, nə qələm yeni bir mətləb yazar,
Nə də dırnaq tikər yeni bir paltar.***

Başqa bir parçada şair yazır:

***Bu qara sədəfə diqqət verirkən,
Çox məna dürrünə rast gələcəksən.***

“Qara sədəf” dedikdə yazını nəzərdə tutan Nizami burada öz tələbkar oxucusuna “Sən bu əsərdə çoxlu məna incəlikləri ilə qarşılaşacaqsan” mətləbini aydınlaşdırır.

Maraqlıdır ki, Nizami əsərlərinin qəhrəmanları da sözü uca tutan, kitaba hörmət edən, kitabxanayı yüksək qiymətləndirən, məşhur şair, alim və filosofların kitablarını mütalie edən şəxsiyyətlərdir. Bu baxımdan şair poemanın əsas qəhrəmanlarından biri olan Xosrov obrazını mənəvi inkişaf prosesində təsvir edərək, sözün qüdrətini, söz sənətinin tərbiyəvi gücünü çox böyük ustalıqla əks etdirir.

Uşaqlıqdan eyş-işrət içərisində böyüyən, hər cür qayğı və diqqətlə əhatə olunun Xosrov aşiq

olduğu Şirini əsl məhəbbətlə sevməyə başlayandan sonra məhz sevgilisinin təsiri ilə özünü və dünyanı dərk etməyə başlayır, onun tövsiyəsi və təklifi ilə elm-bilik öyrənməyə çalışır. O, Şirinin öyüdü nəticəsində məşhur alim Büzürgümidini yanına çağırır, ona həyat, dünya, yaşayış, olum, ölüm, axirət və s. haqqında suallar verir, aldığı cavablardan mütəəssir olur. Büzürgümidin “Kəlilə və Dimnə”dən danışdığı qırx əhvalat Xosrovu tamamilə dəyişir və o, əsərin sonunda əxlaqi cəhətdən yetkin bir şəxsiyyət mərtəbəsinə yüksəlir. Elə bu faktın özü böyük Nizamini sözə, kitaba, mütalieyə nə qədər üstünlük verməsinin əyani sübutudur.

Bu da xoşdur ki, dahi şair poemanın axırlarında yeddi yaşlı oğlu Məhəmmədə nəsihət verərək yazır:

***Bilik kəsb etməklə dünyanı qazan,
Əsmanı oxu ki, məna alasan.
Qaç o sözlərdən ki, mənasız, boşdur,
İlahi elmlər öyrənmək xoşdur.
Elə namuslu ol, desin hər görən:
“Ağıllı oğluna, Nizami, əhsən!”***

Ulu mütəfəkkirin bu qiymətli nəsihəti bu gün də olduqca aktualdır və əslində hər bir Azərbaycan övladına ünvanlanmış ağsaqqal öyüdü kimi qəbul edilməli və həyata keçirilməlidir.

Müdrük sözə, müdrük sözləri toplayıb nəsil-dən-nəslə çatdıran kitaba və bu kitabları qoruyan, saxlayan, oxucuların istifadəsinə verən kitabxanalara hörmət və ehtiramını dəfələrlə bildirən şair:

***Şeri oxunanda bu Nizamini,
Özü də hər sözdə görünər yəqin.
Gizlənib özünü verməzmi nişan,
Sənə hər beytində bir sirr danışan.
Yüz il sonra sorsan: “Bəs o hardadır?”
Hər beyti səslənər: “Burda, burdadır!”***

yazmaqla yaxşı kitabın hər misrasının öz müəllifini tanıtdıracağına, əsrlərlə yaşamasına zəmin yaradacağına əminliyini bildirir. Dahi şair necə də haqlı imiş!..

Knyaz ASLAN
pedaqoji elmlər namizədi, dosent